

БАЗИЛИСКОТ И ЗМИЈАТА ЧУВАРКУЌА – ИСТОРИСКА И ЕКО-АНТРОПОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА ЗА МИТОЛОШКАТА ТРАНСФОРМАЦИЈА И БИОКУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО*

Лидија Стојановиќ

ЈНУ Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

lidijast@ukim.edu.mk

Апстракт: Истражувањето се темели на фолклористичка, етимолошка анализа, средновековни текстови, библиски преводи, визуелни извори и етнографски материјали, со цел да одговори на две прашања: 1. Зошто базилискот, широко познат во западноевропската, грчката и руската традиција, отсуствува од македонската традиционална култура во која фигурира змијата која добива симболизам на змија-чуваркуќа; и 2. Како овие симболи можат да се интерпретираат од еко-антрополошка перспектива. Трудот ја реинтерпретира врската меѓу базилискот и змијата-чуваркуќа преку теориските перспективи на еко-антропологијата и онтолошкиот плурализам. Наместо базилискот да се разгледува како универзален митолошки модел, се покажува дека неговото симболичко значење историски се обликувало во рамките на различни религиски онтологии.

Посебно внимание е посветено на историската трансформација на базилискот од змија во хибридно суштество со одлики на петел и змија, како и на неговата амбивалентна симболика поврзана со смртта, заштитата, богатството и натприродната моќ. Наспроти ова, трудот покажува дека македонскиот фолклор зачувал поинаква еколошка онтологија, во која змијата никогаш не е сведена исклучиво како симбол на зло, туку останува автономен нечовечки чинител и заштитник на домот. Како традиционален весник на пролетта, змијата-чуваркуќа ја олицетворува заемната поврзаност меѓу човекот и повеќе-од-човечкиот свет, одразувајќи биокултурен систем заснован врз соживот, а не врз доминација. Од оваа перспектива, таа не се толкува како замена за базилискот, туку како автохтон израз на релациски светоглед во кој светите животни учествуваат во одржувањето на еколошката и општествената рамнотежа. Трудот придонесува кон современите дебати во еко-антропологијата, покажувајќи дека традицискиот фолклор зачувал

* Трудот претставува дел од проектот „Лексикон на македонскиот фолклор“, финансиран од Министерството за образование и наука на РС Македонија во согласност со Договорот за финансирање на научноистражувачки проект на ЈНУ Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје за 2025/2026 год., бр. 15 – 6632/11 од 24.7.2025 година.

алтернативни еколошки онтологии кои ги преиспитуваат антропоцентричните и демонолошките толкувања на односот меѓу човекот и природата.

Клучни зборови: базилиск, змија-чуваркука, еко-антропологија, онтолошки плурализам, македонски фолклор

Вовед

Идејата на ова истражување е испитување на релацијата меѓу змијата и базилискот како митолошки суштества. За да ја разбереме суштината зошто во македонскиот фолклор наместо базилиск се јавува змијата чуваркука, ќе мора првенствено да ги откриеме причините за појавата и распространетоста на базилискот, и во вториот дел да се добие одговорот зошто тој отсуствува од македонската традиционална култура, а неговиот функционален еквивалент претставува змијата (змија-чуваркука). Во продолжение, ќе биде дадена и еко-антрополошка перспектива која ги надополнува традиционалната компаративна фолклористика и историјата на религиите.

Потекло, распространетост и варијантност на базилискот

Во првиот дел посветен на базилискот, акцентот ќе биде ставен, пред сè, на историските извори кои сведочат за појавата, распространувањето и ликовната и семиотичка трансформација што ја добива ова митолошко суштество во разни историски периоди. Во предвид ќе бидат земени областите од народната уметност: приказните, верувањата, преданијата, визуелните/ликовни претстави со чија помош може да биде откриена симболиката на ова митско суштество. Приказната за раѓањето на базилискот од едно петлово беланковидно јајце (без жолчка) не е античка, туку е надоврзана и спознаена во антиката. Од Египќаните тој е идентификуван со змија и според Артемидор (Oneir. IV 56), самото негово име веќе укажуваше на голема моќ. Во однос на неговото значење како птица, да се види одредницата палчиќ, царче (Zaunkönig) (M. Wellmann) (Pauly-Wissowa, S. 100–101). Етимолошки, базилискот се јавува во две деминутивни значења: првото, „мало кралче“ означувајќи животно, особено змија (Плиниј Постариот, *Naturalis Historiae*), можеби кобра од Египет (Хипократ итн.) и второто, птица – „царче“ (Thompson 1955–56 [2016]). Неспорно е дека првиот пишан извор за базилискот е оној на Плиниј Постариот и се смета дека потекнува од Ориентот (Либија, Киренајка или Египет). Потоа се јавува во Библијата, исклучиво како симбол на злото. Во животинската симболика е попознато како бестијариј. Некои сметаат дека во средниот век, делото на Хилдегард фон Бинген „Physica“ (VIII, 12) од 11 век, најмногу придонесе кон ширењето на овој митолошки лик и претставите за него. На просторот на централниот Балкан беа пронајдени амулети со митскиот лик на змијата со петлова глава, а освен тоа се јавува и како ликовна претстава на босанскиот ханап. Постепено, во средниот век

почнува да се шири и преданието за петелот кој го чува дијамантот под јазикот со што се шири верувањето во заштитната моќ на ова животно. Тој се јавува и како заштитник на некои европски градови. Се јавува на амблемот на Љубљана (16 век), потоа во Минхен, Базел, Варшава, Краков и други градови. На базилискот, исто како и на еднорогот, му се припишувала одредена исцелителна моќ, па затоа бил користен во средновековната медицина (Polívka 1918: 42–44; цит. спор. Kгоpeј 2010: 187).

Меѓународни наративни варијанти на базилискот

Во народната приказнична традиција, под влијание на некои теолошки и книжевно-историски извори, се формираа следните типови наративи за базилискот:

- Базилискот е митолошки рептил или змија, чиешто пиштење ги растерува сите други змии. Оттука се јавува и претставата за базилискот како домашен дух – чувар. * Polívka, Zs. F. Vksk. XXVII 46 ff. *Fb “basilisk”; *A Guichot y Sierra El Basilisco (Folklore Espanol III 9–83). *Nordlind Skattsägner 46 n.1; Hdwb d. Abergl. s.v. Basilisk; Köhler-Bolte I 133. – English: Wells Manual of Writings 105 (Prose Alexander); Jewish: Neuman;
- Базилискот се испилува од петлово јајце. Обично, станува збор за седум или четиринаесетгодишен петел. Јајцето мора да лежи во ѓубриште. * Polívka, Zs. F. Vksk. XXVIII 46ff.; * Fb. “basilisk” I 53a, IV 29a, De Vires Het Sprookje 19–97.; Taylor PMLA XXXVI 35 ff.; Hdwb. d. Abergl. S.v. “Basilisk”. Базилискот има моќ со својот поглед да убива. *Fb. ”Basilisk” I 53 a, IV 29a; Penzer VIII 75 n.1. 118;
- Базилискот умира од сопствениот поглед. *Fb. ”Basilisk” I 53a, „spejl“ III 48a; Ward Cathalogue of romances III 194; Oesterley Gesta Romanorum No. 139; Hdwb. d. Abergl. I 935. Со оглед на фактот што на балканските и јужнословенските простори е најистакната варијантата на петел змеј, кој настанува од седумгодишен црн петел, накратко може да се укаже во кој момент базилискот ја добива оваа нова сликовна и наративна претстава: Веќе во 13 век, во еден француски Бестијариј на Пјер ле Пикар (Pierre le Picard), се појавува поглавје насловено „Basile soc“, од кадеознаваме дека сликата на тајновитиот свер е обоена со една фабулирачка фантазија кој добива полека нови својства (Polívka 1918: 44). Ова е многу значајниот историски момент кој сведочи за сликовната трансформација на базилискот. Во новата минијатура, тој веќе не

изгледа како претходно крунисаната змија¹, туку сега тој добива нов изглед – глава на петел, чие тело има завршеток на змија (Polivka 1918: 44). Овој негов облик, нормално, е проследен со една сосем нова нарација: кога еден седумгодишен петел ќе стави едно јајце во ѓубриште и кога една крастава жаба ќе го изведе, лежејќи врз него, тогаш од ова јајце се создава едно животно чијшто глава, врат и гради имаат облик на петел, а завршетокот од телото – облик на змија. Вообичаено, оваа приказна е условена и проследена со алхемискиот рецепт за претворба на бакар во злато, за кој најдобро дознаваме преку веќе споменатото дело на Теофилус Презвитер во кое тој не известува за (“de augo hispanico”): Паганите имаа заклучено два петла во еден подрум, сè додека не легнат врз јајцата, но од нив се изведуваат јајца на една жаба од која пак се создава мешавина на петел и црна змија. Тие мораа внимателно да се одгледаат, потоа да се спалат, по што следува правење на интензивна мешавина од пепелта, засирената човекова крв и оцет што доведува до фасцинантна трансформација на бакар (Polivka 1918: 44–45). Овие разни варијации, не враќаат на грчкиот Физиолог и разните фабули поврзани со Александар Велики. Од друга страна, пак, под влијание на споменатиот бенедиктански монах од Келн од 12 век – Теофилус Презвитер, кој ја внесува алхемиската нота во преданието, започнува да се распространува наративот за базилискот кој носи богатство. Уште позанимливи се суеверијата поврзани со црните петли и нивните јајца: на пример, едно јајце помага да се препознае вештерката која го уништува млекото од добитокот (Schonwerth, 1: 346; цит. спор. Polivka 1918) или, пак, да ги препознава вештерките во црквата (Bartsch 2, 267, n.r. 1391, Wuttke, 236, 340; цит. спор. Polivka 1918). Вутке (S. 118; цит. спор. Polivka 1918) спомнува бројни докази за волшебната моќ на црните петли и нивните јајца. Тие се осведочени во Бохемија уште во 16 век, преку една преведена полска театарска претстава, која потекнува од нешто постари времиња во Полска. Во Унгарија тоа штити од болести, кога е снесено на свети Григориј (Polivka 1918: 56). Во една друга распространета приказна станува збор за постанувањето или уметничкото обликување на коболд – послужничкиот домашен дух кој настанува од едно петлово јајце. Всушност, Поливка прв ја изнесе тезата за потеклото на ова верување кое се темели на многу постарото предание за базилискот. Според него, коболдот претставува една мешавина на претставата за базилискот со онаа за Хомункулусот. Особено е важно значењето на коболдот:

¹ Да се спореди: Pauly-Wissowa, *Real-encyclopädie* 3, 100.

домаќинот мора да потпише слободно спогодба со ѓаволот, т.е. мора да му верува и за возврат, сите демонски работи ќе бидат ублажени или исчезнати. Оттука се развива верувањето дека коболдот му носи среќа и богатство на домаќинот (Polívka 1918: 55). Многу распространета е приказната за Александар Велики кој успеал со помош на едно огледало да го усмрти базилискот, кој претходно ги усмртувал неговите војници со поглед. Овој мотив се среќава во третата интерполирана верзија на *Historia de preliis* (околу 1200), потоа во *Gesta Romanorum* (cap. 139) и во *Speculum historiale* (IV,1) на Vincent de Beauvais, од каде што продолжува да циркулира во форма на народна приказна и предание кај бројните европски народи. Исто така, многу важен извор за приказната за базилискот претставуваат средновековните редакции на Физиологот (15 век и подоцна). Но, сепак, како што спомнавме претходно, се смета дека делото на фон Бинген (*Physica*, 12 век), најмногу придонесе за распространување на оваа фабула. Толкувањето на природата и функцијата на базилискот е во директна зависност од два фактора: историскиот контекст во кој се јавуваат и интерференцијата на локалната традиција и познатите ракописи кои влијаеле врз создавањето на природата на ова митолошко суштество.

Етимологија и семантички развој на βασιλεύς

Шантрен ги наведува сите погоре опишани атрибути на базилискот („малото кралче“), но за ова истражување особено значајно е етимолошко толкување на терминот. Според него, именката βασιλεύς има генитив βασιλέως (кипарски -ῆφος) и е засведочена во хомерскиот, јонскиот и атичкиот јазичен корпус. Авторот ја поврзува со микенската форма qa-si-re-u, засведочена во текстовите на Линеарно Б писмо. Притоа, Шантрен нагласува дека конечната етимологија на зборот останува неизвесна (Chantraine 1977: 167). И, да напоменеме дека неговата понатамошна етимологија сè уште останува предмет на научна дискусија. Во микенскиот јазик, зборот означува помалку важна владетелска функција, но, се чини дека не е многу издржано тоа што Палмер сака да го издвои микенското *quasireu* од βασιλεύς. Кај Хомер овој збор значи „крал“, ама се применува за сите ахајски старешини, а не само за Агамемнон. Во класичниот грчки јазик, терминот βασιλεύς се употребува за Хиерон, Гелон, Писистрат, за владетелите архонти, за кралевите на Спарта, но исто така и за варварските кралеви, како на пр.

за персиските (главно без член), подоцна за Александар итн. (Chantraine 1977: 167).²

Базилиск во библиската традиција, црковнословенските преводи, словенскиот фолклор и македонската традиција

На хебрејски зборот „базилик“ значи „змија“, и се среќава во *Citaphoni zavetij* исклучиво со сатанистички карактеристики. Во овој контекст особено значајни се истражувањето на Поливка (1918) кој се навраќа на Pauly-Wissowa (1897) – *Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, како и најновите теориски истражувања на Ризник (2014). Посебен интерес претставува начинот на кој грчкиот термин βασιλίσκος е преведен во словенската библиска традиција. Анализата на црковнословенските ракописи покажува дека преведувачите употребувале повеќе лексички решенија. Оттука, овој збор е регистриран во црковнословенските ракописи како превод за βασιλίσκος и тоа: 1. βασιλίσκος = „василиск“ во евангелските текстови, во Псалмите и во коментарите кон Псалмите; и 2. βασιλίσκος = „царь, цѣсарь, мжъж“ евидентиран во евангелските текстови. Во *Сейтѹгагинїа*, во Псалм 90, 13, го имаме следниот стих даден на следните јазици: на руски – „На аспида и василиска наступишь; попиратьъ будешъ льва и дракона“; на црковнословенски – „на а’ спїда и васіліска настѹпиши, и поперѣши лвъа і смїа“; на хрватски – „Nogom ćeš gaziti lava i ljuticu, zgazit ćeš lavića i zmiju“.

Во Септуагинтата, базилискот се јавува многу ретко, и тоа во Исaiја, 59. 5. На црковнословенски јазик, цитатот гласи: „Я́ ица а́ спѣска разби́ша и поста́въ паучи́нный ткúтъ, и хота́й ѿ я́ ицѣ и хъ я́ сти, разби́въ за́портокъ (с гw), в брѣте и въ нѣмъ васілі́ска“; на хрватски јазик: “Legu jaja gujina, tkaju mrežu paukovu; pojede li tko njihovo jaje, umire, razbije li ga, iz njega ljutica izlazi“; и на српски јазик: “Nose jaja aspidina i tkaju paučinu; ko pojede jaje njihovo umre, i ako koje razbije, izljeze guja”.

Според досегашните истражувања, постои една интересна разлика меѓу преданијата за базилискот во католичкиот свет за разлика од православниот. Во првите преданија, базилискот вообичаено се јавува како заштитник на градот, и со тоа се поврзуваат наративите кои се специфични за одредени градови, како на пример, Базел, Варшава, Краков и др., додека пак во ортодоксниот свет овој наратив (урбана легенда) воопшто не е засведочен. Во сите урбани легенди станува збор за стравопочитта кон ова монструозно митолошко суштество, кое истовремено е заштитник на дадените градови. Во 1474, во Базел, еден

² Во овој контекст би сакала да изразам огромна благодарност за извонредната консултација со Марија Чичева-Алексиќ околу етимолошките прашања.

крвнички злосторник ја отсеке главата на петелот кој снесе јајце, но потоа заедно крвникот и јајцето беа спалени на клада (Basler Chroniken 2, 102; цит. спор. Polivka 1918). Слично на ова, во Холандија, тие беа задавени, а нивните јајца згмечени (Horst 1588, B. 7, 3; цит. спор. Polivka 1918: 46). Според полските преданија, „bazyliszek“ би требало да се наоѓа во подземјето на краковските Кристофори и во подрумот на една варшавска староградска кука, каде што луѓето кои се симнувале во подрумот веднаш умираше од неговиот поглед. Го убивале со помош на огледало, во кое ја наоѓал смртта од сопствениот поглед (Kopaliński 1991: 84)³. Во Варшава, на плоштадот во стариот град, се наоѓа ресторан под името „Bazyliszek“ и на самата предна фасада се јавува базорелјеф на базилискот. Треба да го наведеме фактот дека и во Франција, во 16 век, било многу атрактивно верувањето во базилискот како вид змија која се испилува од седум или четиринаесетгодишен петел.

Тоа е змијата што настанува од наводното јајце на петелот, која е наречена базилиск – фантастично суштество на кое му биле припишани различни облици и извонредни својства. „Базилискот е змија што се раѓа од јајце снесено од петел и излежано од жаба“

(Rolland 1877, III: 34).⁴

Наративи и варијации кај Јужните Словени

Фигурите кои настануваат како комбинација на змија и петел биле користени како заштитно средство од нечистите сили. Според народното верување, на островот Црес постои змија која има на главата една флека и кукурика како петел. Под јазикот носи еден голем дијамант, и на секој што ќе успее да дојде до него, може да му се исполни секоја желба (Ђорђевић 1958, 2: 179).

Според нашите досегашни теренски истражувања, базилискот отсутува од просторот на Македонија (негови семантички и функционални еквиваленти се: ламјата, змејот, алата, а пред сè змијата, односно змијата чуваркука). Змијата чуваркука е многу значаен симбол во Македонија кој е особено присутен во верувањата, а често се јавува во разни наративни облици од народната книжевност.

³ Интересно е да се наведе фактот дека Кристофор (Chistoph[oros]) е светец во источната и во западната црква, кој, меѓу другото, се почитувал како патрон на рикарите и морнарите кои барале богатство, а бил заштитник од поплави, оган и земјотрес (Kopaliński 1991: 553). Од друга страна, мотивот со огледалото се среќава и во наративот за Александар.

⁴ Преведено од оригиналот: “... c'est ce serpent provenant du prétendu oeuf du coq qu'on a appelé basilic, animal fabuleux, auquel on a donné plusieurs formes et attribué des vertus extraordinaires. “Le basilic est un serpent qui naît d'un oeuf pondu par un coq et couvé par un crapaud”.

Исто така, базилискот не е присутен во Бока Которска, додека на Брач, во Далматинска Загора и долж цела Далмација е познат како “*crni pivac* (*Bazilik, Basilisk*), – *mitološko biće koje domaćinu donosi blago, i štiti ga od zla.*”⁵ За семантичките/функционалните еквиваленти во македонската народна култура, погодно е да се видат визуелните претстави од Плаошник (дадени во прилогот на овој труд). Во Србија се најзначајни истражувањата на Тихомир Ѓорѓевиќ, Љубинко Раденковиќ и Ивица Тодоровиќ. Во Словенија се најважни записите на Јанез Железникар (1860), Јанез Трдина (1858), Графенауер (1956), како и на бројните современи истражувачи, особено оној на Горазд Макаровиќ (2001: 29–30) кој дава импозантна реплика на варијациите и потеклото на поимот ‘змеј’ во Словенија (позој, драко, драго, базилиск итн.), потоа Катја Хробат (2004) и Моника Кропеј (2010). Само за споредба би навела некои примери кои ги наведува Графенауер. Најважниот, според него, е записот на Железникар во кој се откриваат траги од западноевропските урбани легенди каде, најчесто, на некој плоштад (во подземјето, подрумите и сл.) се наоѓа базилискот, кој не смее да биде убиен од стравопочит. Едноставно, кој ќе се осмели да го убие, ќе биде спален на клада, а причината за тоа е поврзана со неговото јавување како заштитник на тие градови (Варшава, Базел, итн.), сè до клучниот момент кога ќе се појави некој смел човек за да го убие.

Петелот сака да снесе јајце на линтверн⁶. Во Кокра некогаш беснеела силна бура, а стариот Полшинар, мудар човек – Бог да му даде рај – знаел што значи тоа. Отишол да види и нашол петел што токму се подготвувал да снесе јајце. Човекот веднаш зграпчил пушка и го застрелал петелот

(Grafenauer 1956: 314).

Ако доживее седум години, ќе снесе јајце од кое ќе се изведе линтверн. Ако петел снесе јајце на буниште и ако потоа некој младич го носи девет години под пазувата, од него ќе израсне линтверн

(Grafenauer 1956: 316).

Во Хрватска се најзначајни истражувањата на Ватрослав Јагиќ, Ловретиќ, Маја Бошковиќ-Стули, Сузана Марјаниќ, Јадранка Грбиќ. Комплетното отсуство и непознатоста на која било алтернација на ова митолошко битие (базилиск, црн петел/петел змеј) на територијата на Македонија, според мене, лежи во претпоставката што во македонската редакција на средновековниот Физиолог (т.н. Тиквешки зборник – 16

⁵ Теренско истражување спроведено во 2013 г. во Скопје со Весна Матијашевиќ, по потекло од Брач.

⁶ Линтверн (словенечки митолошки змеј, сроден со германскиот израз *mhd. Lintwurm*, изведен од *ahd.lint* во значење – змија и змеј (Duden 2006, 24 Auflage). Во Словенија се јавува во 16 в.

век) не постојат фантастични животни од типот на еднорогот и базилискот. Освен тоа, во библиските текстови секогаш се јавува змија или ламја. Оттука, македонскиот еквивалент за базилиск е змијата чуваркука (митско суштество кое го среќаваме и во Србија), која се закопува под домашниот праг за да му донесе на домаќинот среќа и богатство. Истата оваа симболика ја споменува и Раденковиќ (1996). Од друга страна, Раденковиќ го споменува базилискот како митолошко суштество кое во Хрватска на домаќинот му носи среќа, меѓутоа, единствено во преданијата во кои е снесен од седумгодишно петлово јајце (2001). Исто така, варијантите со сатанистички атрибути ги има алата, ламјата, слично како и во Србија (сп. Todorović 2011: 220) додека, пак, за амбивалентната симболика на змејот е веќе премногу истражувано. Јужнословенски паралели среќаваме во истражувањата на Сузана Марјаниќ која ги истражува обрасците на чаковечкиот позој (2009), а не би го испуштила и студиозното истражување на Горазд Макаровиќ (2001) кој, набројувајќи го мноштвото комбинаторики на базилискот во словенечката култура, всушност, дава на знаење колкава е моќта на народната фантазија. Сепак, наспроти овој тип на податоци, во некои црквенословенски ракописи е регистриран: βασιλίσκος = царь, цџсарь, мжжъ, кој е евидентиран во некои горенаведени евангелски текстови, а слични атрибуции спомнува и Олга Белова (2001). Во суштина, истата матрица ја среќаваме во сите споменати примери од Словенија, Хрватска, Србија. Интересен за размислување останува само натписот BASILISK на едно мало црквено своно покрај црквата „Св. Лука“ од Кртоле (Лушница), во Бока Которска, кое го пронајдов искршено во урнатините, неколку години по страотниот земјотрес во Црна Гора, во 1979 год. Во бројните теренски истражувања низ Бока, дознав дека кај Бокелјите, исто како и кај Македонците, воопшто не е познато преданието за базилискот (петелот змеј). Оттука, најверојатно, станува збор за едно од горенаведените апотропејски значења, и со оглед на фактот што е натписот на латиница, најверојатно, станува збор за влијание од млетците. Во непосредна близина на Бока Которска, долж Далмација, особено во книжевноста од 16 и 17 век, како на пример, во делата на Менчетиќ, Павао Посиловиќ, биле доста актуелни верувањата и претставите за базилискот, нормално, под влијание на Италија.

Еко-антрополошка интерпретација

Од еко-антрополошка перспектива, отсуството на базилискот во македонската традиционална култура не претставува едноставно непостоење на едно митолошко суштество, туку сведочи за поинаква еколошка онтологија што ги обликувала односите меѓу човекот, животните и природата. Додека во западноевропската, средновековна традиција базилискот постепено добива силно амбивалентни особености (демонолошки и заштитнички), т.е. антропоцентрични

значења, македонската народна култура ја зачувува змијата чуваркука како сакрално и релативно суштество, чија благосостојба е нераскинливо поврзана со благосостојбата на домот и природната средина што нè навраќа на претхристијанската симболика.

Како чуваркука, симбол на плодноста, благосостојбата и обновувањето на животот, но и како традиционален предвесник на пролетта, змијата претставува носител на една традиционална еколошка етика заснована врз заемност, соживот и надминување на антропоцентризмот. Во таа смисла, змијата чуваркука не треба да се сфати само како функционален еквивалент на базилискот, туку како автентичен израз на една биокултурна микрокосмологија во која луѓето, животните и природата сочинуваат единствена заедница на живот. Од еко-антрополошка перспектива, змијата чуваркука не претставува замена за базилискот, туку самостоен симболички модел што произлегува од различна еколошка онтологија и од поинакво традиционално разбирање на односите меѓу човекот и природата. И да не го заборавиме претхристијанското верување за змијата. Според него, оваа „куќна змија“ имала статус на добар дух и заштитник на некое место и се поврзувала со духот на предците кои го обработувале родното место. На овој начин, на многу места во Европа е настанат правиот култ на домашната змија. Дури и во класична Грција и во Римското Царство змиите имаа важна улога во религијата, особено во поглед на лечењето и плодноста, но пред сè, се поврзуваат со духот на мртвите. Во класичната римска религија, гиниус лоци или заштитничкиот дух на некое место е симболизиран токму преку змијата која во храмовите била хранета со млеко. Таа се смета за бог на пролетта, среќата, плодноста, жетвата и богатството. Под влијание на христијанството, плодотворната и заштитничка моќ на тревнатата змија се намалува и постепено се сатанизира, со што сите нејзини атрибути се преобврнуваат и добиваат негативни квалификативи (Lenders, Janssen 2014: 319–346).

Заклучок

Сметаме дека со ова истражување е даден еден значаен придонес за Лексиконот на македонскиот фолклор, во насока на одредување на суштинските причини за појавата, постоењето, трансформациите на едно митолошко суштество како што е змијата, која во многу традиционални култури се трансформира во петел змеј, базилиск, коболд, задржувајќи ги пред сè амбивалентните својства кои во македонскиот фолклор ги има змијата. Позитивните атрибути на базилискот кај нас го презема змијата чуваркука. Она што е уште поважно, се обидовме да дадеме одговор за причините на отсуството на базилискот од македонското тло преку: 1. македонската редакција на *Физиологији* (*Тиквешкиот зборник*); и 2. податокот дека во библиските текстови на овие простори секогаш се јавува змија или ламја. Од еко-

антрополошка перспектива, симболизмот на змијата чуваркука, која ги заменува сатанистичките димензии на змијата (христијанство), го рефлектира онтолошкиот плурализам. Ова истражување ги поврзува компаративната фолклористика (истражување на потеклото на еден феномен), историјата на религиите и современата еко-антропологија (откривање на релацијата: човек – природа) во единствен аргумент.

Литература

Кирилични изданија

Белова, О. В. 2001. *Славјанский бесџиарий: Словарь названий и символики*. Москва: Издательство „Индрик“.

Ђорђевић, Т. 1958. *Природа у веровању и предању нашега народа*. Књ. 2. Београд: Научно дело.

Раденковић, Љ. 1996. *Симболика свеџа у народној маџији Јужних Словена*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Раденковић, Љ. и С. М. Толстој (ур.). 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Books.

Латинични изданија

Chantraine, P. 1977. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. Tome I. Paris: Klincksieck.

Duden. 2006. *Die deutsche Rechtschreibung*. 24. Auflage. Mannheim: Bibliographisches Institut; F. A. Brockhaus AG.

Grafenauer, I. 1956. “Zmaj iz petelinjega jajca”. *Razprave II. Razred za filološke in literarne vede*. Ljubljana: SAZU, 313–333.

Kopaliński, W. 1991. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Koprčina, A. 2011. “Prilog poznavanju bosanskih hanapa”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35, 55–64.

Kroje, M. 2010. *Od Ajda do Zlatoroga*. Ljubljana.

Lenders, H. J. R., I. A. W. Janssen. 2014. “The Grass Snake and the Basilisk: From Pre-Christian Protective House God to the Antichrist”. *Environment and History*, Vol. 20 (3), 319–346.

Makarovič, G. 2001. “Zmajске predstave in njihovi pomeni na Slovenskem”. *Traditiones*, 30 (2).

Marjanić, S. 2009. “Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primeru međimurskih predaja o grabancijašu i pozaju”. *Narodna umjetnost*, 46 (2), 11–36.

Pauly-Wissowa. 1897. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Band III,1. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung.

Polívka, G. 1918. “Die Entstehung eines dienstbaren Kobolds aus einem Ei”. *Zeitschrift für Volkskunde*, 41–56.

Rolland, E. 1877. *Faune populaire de la France*. Tome III. Paris: Maisonneuve.

Ryzhik, M. 2014. “Basilisco e dragone vs. vipera: la propensione verso il meraviglioso dei volgarizzamenti giudeo-italiani della Bibbia nella scelta dei nomi di rettili”. Casaretti, F. M. & R. Ciocca (eds.). *Mirabilia: Gli effetti speciali nelle letterature del Medioevo*. Alessandria: Edizioni dell’Orso, 424–448.

Thompson, S. 1955–56. [2016]. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Bloomington.

Todorović, I. 2011. “Ala from Zeljin. Results of the Recent Research of Folk Mythology in Župa”. *Гласник Етнографског института САНУ*, LIX (2), 219–230.

Прилози

Сл. 1: Мало звоно пронајдено во близина на црквата „Св. Лука“ од Кртоле, Бока Которски залив. Извор: Предметот е во сопственост на авторот на овој труд

Сл. 2: Мало звоно пронајдено во близина на црквата „Св. Лука“ од Кртоле, Бока Которски залив. Извор: Предметот е во сопственост на авторот на овој труд

Сл. 3: Базилиск. *Bestiary*, London, British Library, Royal 12 C XIX, f. 63, околу 1200 – 1225

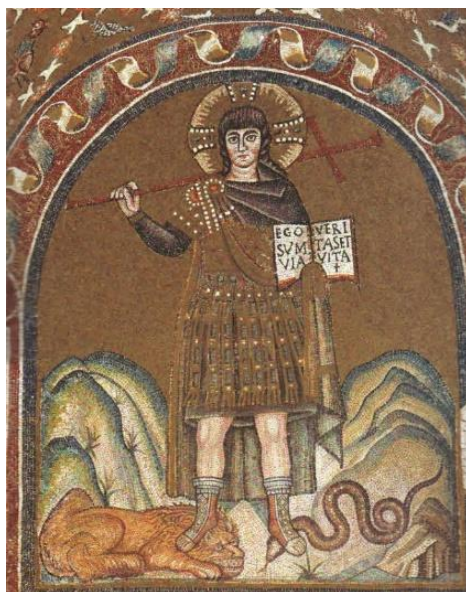
Сл. 4: Базилиск. *Bestiary*, London, British Library, Harley 4751, f. 59, околу 1225 – 1250

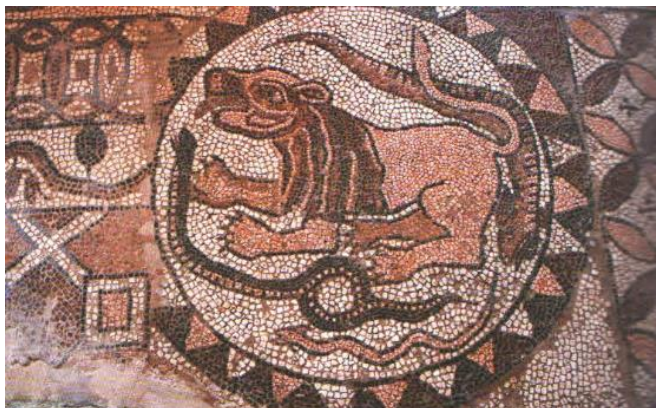
Сл. 5: Ханап, сребро, прва половина од 15 век, домашен босански мајстор, приватна сопственост, Загреб

Сл. 6: Ободот на чашата од МУО, украсена е со наизменично поставените пар лавови, пантери, орли и базилиски и на мотивот на еднорог и жирафа (?), со точкест орнамент кој назначува шари од крзно (Koprčina 2011: 57–58)

Сл. 7: Архиепископска капела, ран V век, Равена. Извор: Википедија

Сл. 8: Плаошник, јужна базилика, крстилница, ран V век. Извор: Википедија

Сл. 9: Плаошник, јужна базилика, ран V век. Извор: Википедија

BASILISK AND THE GUARDIAN SNAKE: HISTORICAL AND AN ECO-ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE ON MYTHOLOGICAL TRANSFORMATION AND BIOCULTURAL HERITAGE

Lidija Stojanović

Marko Cepenkov Institute of Folklore in Skopje

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

lidijast@ukim.edu.mk

Summary

The paper reinterpreted the relationship between the basilisk and the Macedonian house-guardian snake through the theoretical perspectives of: 1. classical comparative folkloristics; and 2. eco-anthropology and ontological pluralism. Rather than treating the basilisk as a universal mythological model, the study argued that its symbolic meaning had been historically shaped by culturally specific religious ontologies. Drawing upon comparative folkloristics, etymology, medieval textual traditions, biblical translations, visual sources, and ethnographic

materials, the paper examined two main questions: 1. why the basilisk – widely known in Western Europe as a hybrid creature – is absent from Macedonian traditional culture; and 2. how these symbols can be interpreted from an eco-anthropological perspective. Particular attention was devoted to the basilisk's transformation from a serpent into a hybrid creature combining the features of a rooster and a snake, as well as to its ambivalent symbolism associated with death, protection, wealth, and supernatural power. In parallel with the historical sources, the study argued that Macedonian folklore had preserved an alternative ecological ontology in which the snake was never reduced exclusively to a symbol of evil but remained an autonomous non-human agent associated with the protection of the household. As the traditional herald of spring, the house-guardian snake was shown to embody a reciprocal relationship between humans and the more-than-human world, reflecting a biocultural system based on coexistence rather than domination. From this perspective, the Macedonian guardian snake was interpreted not as a substitute for the basilisk, but as an indigenous expression of a relational worldview in which sacred animals participate in maintaining ecological and social balance. The study contributed to current debates in eco-anthropology by demonstrating how traditional folklore has preserved alternative environmental ontologies that challenge anthropocentric and demonological interpretations of human – nature relations.